

Ilustrazioaren kriseilupean

Jon SUDUPE

0. Laburpena

Argien mendeko ilustratuek uste zuten arrazoiak gobernatuko zuela mundua. Sinetsita zeuden arrazoiak zuzenduko zituela politikaren eta moralaren pausoak gizakiaren eta gizartearen askapen bidean; bazekiten arrazoizkotasunean sustraitzen dela bai gizakiaren askatasuna bai gizartearen aurrerabidea. Haietako zenbaitek mugarik gabeko konfidantza zuen arrazoimenaren ahaltasun emantzipatzailean. Arrazoiak, era guztietako mito eta sineskeriak uxatuz, lurbira osoa argituko zuela ziurtatu zuten.

Alabaina, Kantengandik sortutako arrazoi ilustratu eta modernoak auzitan ipini zuten hurrengo bi mendeetan Erromantizismoak nahiz "susmoaren filosofiak" (Marx, Freud, Nietzsche). Baina, guztiz bereziki, amaitu berri den mende honetan izan ditu letra larriz idatzitako Arrazoiak kritikatzailer eta salatari gehien: Horkheimer eta Adorno lehen lekuan, eta Wittgenstein, Heidegger, Foucault eta besteak, gero...

Bi mendeotako eskarmentuaren ondoren, ez dirudi arrazoi teorikoa –zientzia– eta arrazoi praktikoa –moralak– batera doazenik. Moralaren alorrean ez bide da teknologiarenean adinako gailurretara iritsi. Kantek berak ere ohartu zuen: "arteak eta zientziak kultuak egin gaituzte maila altuan [...], baina oraindik ere asko falta zaigu geure buruak moralizatutzat emateko." Ez bide dago hain argi arrazoizkotasunaren erabileratik ongitasuna eta zoriona datozenik. Arrazoiak susmagarri eta arriskutsu bihurtu da, ondorio miresgarriak ez ezik, deitoragarriak ere eragin baititu. Horregatik, Nietzscheren heriotzarekin

estreinaturiko XX. mendean bizi izan ditu unerik zailenak letra handizko Arrazoi distiratsu eta ahalguztidunak. Eta bada, azken aldiotan, arrazoiari adio esan eta lur eman dionik ere.

Arrazoimena, bere adierarik hertsienean, ideiak sortu eta erabiltzeko gaitasuna dela zioen Kantek. Berak esaten zuen arrazoiaren "ideiak" pentsamenduaren ezinbesteko auresuposizioak direla, alde batetik, baina baita ilusio dialektikoen ekarle ere, bestetik. Arrazoiaren ideiek izaera bikoitza dute, hartara: idealak eta ilusioak dira batera. Arrazoiaren bi joera horiek kontuan hartzeke ez dago, inola ere, modernitatearen dialektika ulertzerik. Aurrerapen ikusgarrien eta eskarmentu odoltsuen bi mende hauek, hain zuzen, horixe erakutsi baitigute nabarmenki: arrazoiaren ametsak (askatasuna, justizia, demokrazia...) bete egin daitezke, baina baita zapuztu ere, tamalez.

Arrazoiak ez du adin-nagusitasuna iritsi oraindik. Iritsiko ote du inoiz? Gizakiari dagokio eginkizun hori, eta berari baino ez.

1. Argien mendea

Izan zen behin (honela hasi beharra dago, aldi hartan idatzi baitzen mendebaldeko *kontaerarik* ederrena), bazen behin, diot berri ere, orain dela berrehun urte baino gehiago, optimismoz eta esperantzaz beteriko garai bat, gure inguru hauetan "Argien mendea" edo *Ilustrazioa* deitu zitzaiona. Ilustratuen mugimendua Europako herri gehienetara hedatu zen, hasi Errusiatik eta Portugaleraino. Gurera ere heldu zen ikusmolde berri hura Peñafioridako Kondeak sortutako Euskal Herriaren Adiskideen Elkartearen eskutik.

Aldi hartako zenbait pentsalari argituk (Locke, Voltaire, Diderot, Lessing, Montesquieu, Adam Smith, Hume...) uste zuen gizakiak sineskeriaren, ezjakintasunaren eta dogmatismoaren ilunpeetan bizi izan zirela ordura arte, bere kabuz pentsatzeko alferkeriaz eta askatasunarekiko beldurrez, euren arrazoimena jurista, apaiz, mediku eta bestelako tutoreen baitan utzita. Gizateria ez zen artean obskurantis-motik irten...

Baina —horra hor ilustratu haien sinesmen— iritsi zen azkenean argiaren ordua, ilunguneen artean bidea urratuz, gizon-emakumeak superstiziotik eta fanatismotik askatu eta, inoren esanetara makutu gabe, beraien adimenaz baliatzeko gai egingo zituena. Gizateriaren

aurrerabidea etorriko zen kultura eta ezaguerak zabalduz, informazioaren eta instrukzioaren bidez iritzi kritikoa sortuz, eta, azken batean, aurreiritziak eta sineste zaharrak ezabatuz, eta pentsamendu arrazionalaren argiaz, iluntasun oro alienatuko zelakoan zeuden.

Zer izan zen, edo zer izan nahi zuen, ilustrazioak? Ezin hobeki adierazi zuen orduko filosofo handiena zen Immanuel Kantek 1784-ko testu llabur bezain gogoangarri batean, egunkari alemaniar batek iritzi publikoari zuzendu zion *Was hist Aufklärung?* galderari erantzunez. Gogora ekartzea merezi du adierazpen adierazgarri bezain ospetsu hark: "Ilustrazioa gizakiaren irteera da bere erruzko adingabetasunetik. Adingabetasuna, besteren gidaritzarik gabe nor bere adimenaz baliatzeko ezintasuna. Norberaren erruzkoa, adingabetasunaren zergatia ez baitatza adimenik ezean, nor bere kabuz besteren gidaritzarik gabe erabakitze gaitasun eta kuraiarik ezean baizik. *Sapere aude!* Ausart zaitetz zeure adimenaz ballatzen! Hona hemen ilustrazioaren esana" (*Berlinische Monatsschrift*, 1784ko abendua).

Kanten diagnostikoa, bada, argia da: gizateria askatasunik gabe bizi izan da bere kabuz pentsatsera ausartu ez delako. Adin-txikitasuna deitu zion norberaren adimena erabili eta baliatzeko ezgaitasunari, inoren esanetara makurtuta ibiltzeari. Hiru kasu ipini zituen berak adibide gisa: "adin-txikitasun" egoeran gaude liburu batek gure adimenaren lekua hartzen duenean, zuzendari espiritual batek gure kontzientziaren lekua hartzen duenean, sendagile batek gure orde z gure erregimena erabakitzen duenean. Ilustrazioa, beraz, *jakitera ausartzea* da, norbere buruaz moldatzera ausartzea, gure kabuz ibiltzeko gai izatea, inorengana jo gabe. "Sapere aude", zioen bozkarioz gizaki ilustratuaren aitaponteko puntakoenak, Argien ametsa laburbildu nahian: ausart zaitetzte jakitera! Eduki ezazue zuen adimenaz baliatzeko kemenak! Utzi izeaiozue titiko umeak izateari!

Pentsamendu kritiko eta askerako erregua zen *sapere aude* hura. "Arrazoiaren erabilera publikoa" egiteko oihua eta gonbitea. Hona hemen, bada, *Aufklärung*-aren ezaugarria: norberaren buruaz pentsatzea, ez senarrarenaz, ez apaizarenaz, ez gurasoenaz edo agintarienaz, hots, norberaren arrazoibide propioari jarraitzen dion gizaki burujabe eta autonomia izatea. "Arrazoi teorikoak" (zientziak) ezagutzaren bidezko emantzipazioa ahalbidetzen digu, eta "arrazoi praktikoak" (politika, etika) gure portaera morala arautu eta bideratzen du. Kantek arrazoimenaz agerian eta osoki baliatzeko deia

egin zuenetik, arrazoi ilustratuaren eskutik doaz giza emantzipazioaren asmoak, norbanakoarenak zein gizartearenak.

Ilustrazioarentzat eta bere ordezkari nagusiarentzat arrazoa da munduaren ardatza. Baina, nola ulertzen zuten Kantek eta gainerako ilustratuek hain mesprezatu eta deabrutua izan den "arrazoi" (*Vernunft*) berba enfatiko eta jaso? Ez da hitz gutxitan aise adieraz daitekeen gauza. Baina, laburki: haientzat, guretzat bezala, indar hustaren eta aginpide dogmatikoaren aurkakoa da arrazoa. Indarraren emaitza ez baizik argudioaren, elkarrizketaren eta jakitatearen ondorioa.

Argumenturik onenaren logika onartzeko gai gara gizakiok. Hori horrela, "arrazoiaren erabilera publikoaz" mintzo izan zen Kant, funtsezko bitartekotzat baitzeukan gizarte emantzipatu edo ilustratu baten bitzta zientifiko, politiko eta kulturalerako. Jakina, norberaren arrazoibidea publikoki erabiltzeko behar-beharrezkoa da adierazpen askatasuna. Indarkeria barik, hizketa, argudiaketa, eztabaida publikoa, diskurtsoa eta deliberamendua baitira arrazoiaren bidea.

Arrazoiaren indarrak irabaziko zuelako uste osoa zuen Königsbergeko filosofoak. Gure helburuak indarraren bidez ez baina arrazoiaren bidez lortuko zirelakoan zegoen. "Utz iezazioeue, beraz, zuen aurkakoari arrazoimenaren bidez hitz egin dezan eta arrazoimenaren armekin baino ez ezazue borrokatu." Kantek elkarrizketa arrazionalaren garrantzia azpimarratu zuen: "arrazoiak "ez du autoritate diktatorialik, baizik bere agindua beti hiritar libreen kontsentsua baino ez da".

Garai berri baten egunsentia zen, ezinbestean eguerdi dirdaitsua ekarriko zuena, historiaren epe berri bati hasiera emango ziona, zeren eta -horixe zen ilustratu haien sinesmena- gizakiak behin ausardiaz pentsatzeko handitasuna nabaritzuz gero, ez baitu atzera koldarkeriara itzuli nahiko; behin pentsamendu gatibu eta esklaboaren kateak apurtuz gero, inork ez baitu berriz haiek jantzi ditzan konbentzituriko.

Iritsia zen, hartara, Aro berria, *Arrazoiaren Aroa*, gizadia adingabetasunetik eta atzerapenaren gau ilunetik aterako zuena. Hori zen, behinik behin, argituen sinesmen trinko eta sendoa. Arrazoizko sinesmena, jakina, giza arrazoimenean oin hartzen duten bost giltzarri berriren baitan finkatzen baitzen bere hastapen distiratsua: pertsonen

autonomian, ezarritako legea arbuaiatuz, nor bere lege propioez gobernatzeko gaitasunean; hiritarren *gizabidean*, bizitza publikoaren erantzule egiten dituen bertutean; hiritar guztien eta bakoitzaren nahia kontuan hartzen dituzten legeen *legitimitatean*; pertsonen be-reizketarik egiten ez duen inpartzialtasun printzipioan oinarrituriko erakundeen *justizian*; eta erlijioen *tolerantzian*, komunak zaizkien ba-loreak aurkitzeko prest egonik, iritzi ezberdinak errespetatzen dituen jarreran. .

Gutxieneko bost ardatz nagusi proiektu liluragarri baterako, guz-tiak behar-beharrezkoak helburu onera iristeko. Berorietako bakar batek ere ez zezakeen huts egin; izan ere, zein izango zen, behin aurkituz gero, haietako bati uko egiteko bezain tentela?

Zein beheratuko da bere bizitza pertsonalean inoren aginduetara eta zaintzapean egotera, *autonomo* izatera iritsi daitekeela jakinda?

Zeinek nahiko du bere gizarte bizitzan morroi eta menpeko izan, benetan *hiritarra*, hots, bere buruaren jabe dela jakinda?

Nork ez du hobetsiko norberak bere komunitate politikoa, bere herrikideekin batera, bere buruari eman nahi lizkiokeen legeak bete-tzea? Nork arbuaiatuko ditu erakunde *justuen*, hau da, inpartzialtasu-nez diseinaturiko erakundeen orientabideak?

Zein erlijio egingo du gerraren alde, ukondo ukondo bakearen alde lan egin badaiteke?

Norberaren etika autonomia, hiritarren politika, zuzenbidezko Estatuak, erakunde justuak eta erlijio tolerantetia pixkanaka gauzatu-z joango ziren hurrenez hurren, argitu berri zuen egun zoriontsuan. Pentsaezina zen edozein atzerapauso, eta ez optimismo ergel baten-gatik, baizik juxtu gizakien zentzuaz fidatzeagatik, zeren eta uste izatekoa baita ardo on bat dastatu duenak berau edaten jarraitu nahiko duela aukera izaten duen bakoitzean.

Historia, azken finean, gizakiei zein gizatalde duintasuna ematen dieten balore batzuen dastapen prozesu luzea baita. Hainbat eskar-menturen ondoren, gizon-emakumeak, arrazoimena lanabes nagu-sizat dutelarik, ohartuz eta frogatuz doaz zein diren sustatzea merezi duten baloreak eta zein baztertu beharrekoak.

Ilustrazioak bete-betean uste izan zuen arrazoiaren lan kritiko horrek guztiak –gizateriaren argialdi berri horrek– zentzu bat zuela: gizakiak emantzipatu eta aintzinaraztea, alegia. Ilustratuen helburu

nagusia, beraz, askatasuna zen, gizakien emantzipazioa, hobeto esanda. Sinesturik zeuden gizakiak ez direla ez esklabu eta ez menpeko, bizitza publikoa –ekonomia, politika, zuzenbide nahiz moral mailan– elkarrekin antolatzeko gauza diren jaun-andreak baizik. Arau komunik gabeko bizitza basatiak ez dio inori mesederik egiten, nornahik gal baitezake bizia besteren esku, baita jabegoa eta norbere burua eraikitzeko ahalmena ere.

Hiritar ausarditsu haiek paktu bat egina zuten: lege eta erakunde justuek gidaturiko gizarte zibilizatuaren alde lan egiteko konprometitzen zituena. Paktu hori –hala uste zuten ilustratuek– askatasunaren aldeko paktua zen. Horrela antolaturiko *res publica* denentzako da onuragarria, guztien interesa baita Estatuari ongi eratzea: “gizakiaren esku dagoen gauza da dudarik gabe.” Guztien artean guztientzako Estatuari eraikiko zuten, zeren eta –jarraitzen zuten Kantek– sentiberatasun eta moralik gabeko deabru-herri bat ere, adimenduan egonez gero, zuzenbidezko Estatuari eraikitzearen aldekoa izango bailitzateke. Giza jendea, zuzenbidearen eta moralitasunaren printzipio unibertsaletan oinarrituta, konstituzio zibil justuaren jabe egingo zatekeen hiritartasun kosmopolita baterako bidean. Izan ere, “ideia batek gidatzen du historia: zuzenbidearenak.”

Beraz, norbaitek galdetzen badu zerk lotzen gaituen hain hestuki duela berrehunetik gora urte bizi izandako jendearekin, argia da erantzuna: ilustrazioko ideiek gure ideiak izaten jarraitzen dute. Zientzia, libertatea, arrazionalitatea, aurrerapena, kritika, tolerantzia, gizarte hitzarmena, teknika, onura edota berdintasuna bezalako kontzeptuak “Federikoren mendeko” ilustratuenak ez ezik, gu guztionak dira. Ilustrazioaren ekarpen funtsezko horiek utziezinak dira jadanik guretzat.

Ilustrazioa, zentzu hertsian, gertakari historiko bat izan zen, XVIII. mendeko mugimendu filosofiko eta kulturala (D’Alemberten *L’Encyclopedie* famatuaren eta Kanten hiru *Kritik* handien artean kokatua). Baina, zentzu zabalean, *ethos* edo jarrera gisa, gizateriaren historiako une bakoitzean ageri da, bai aro grekoan bai modernoan zein garaikidean. Azken adiera horretan erabili zuten, besteak beste, bai Ernst Cassirerrek bai Horkheimerrek eta Adornok: “Ilustrazioak, aurrerabide etengabeko pentsamenduaren zentzurik zabalenean, gizon-emakumei beldurra kendu eta haiek burujabe bilakaraztea izan du beti helburu.” Horixe da Modernitatearen erronka.

Azken batean, gizon-emakumeak badoaz eta badatoz, baina mundu arrazoizko baten ideiak –Sokratesetik hasita, Kant eta Habermaserainoko ibilbide luzean– luzaz dirau. Ilustrazioaren “kontaera handiak” –arrazoiaren bidezko emantzipaziogintza mendez mendeakoak– ez du azkenik. Egitasmo ilustratuaren askatasun eta berdintasun promesak ez dira zeharo bete. Horregatik, gaur-gaurkoak dirudite Königsbergeko maisuak orain dela berrehun urte esan zituen hitzok: “*Ilustrazio* garaian bizi gara, baina ez oraindik *garai ilustratu* batean.”

2. Garai ilunak

XVIII. mendeko ilustratuek uste zuten arrazoiak gobernatuko zuela mundua. Sinetsita zeuden arrazoiak zuzenduko zituela politika-
ren eta moralaren pausoak gizakiaren eta gizartearen askapen bi-
dean; bazekiten arrazoizkotasunean sustraitzen dela bai gizakiaren
askatasuna bai gizartearen aurrerabidea. Haietako zenbaitek mugarik
gabeko konfidantza zuen arrazoimenaren ahaltasun emantzipatzailean.
Arrazoiak, era guztietako mito eta sineskeriak uxatuz, lurbira
osoa argituko zuela ziurtatu zuten.

Alabaina, Kantengandik sortutako arrazoi ilustratu eta modernoak
auzitan ipini zuten hurrengo bi mendeetan Erromantizismoak nahiz
“susmoaren filosofiak” (Marx, Freud, Nietzsche). Baina, guztiz bereziki,
amaitu berri den mende honetan izan ditu letra larriz idatzitako
Arrazoiak kritikatzaille eta salatari gehien: Horkheimer eta Adorno
lehen lekuan, eta Wittgenstein, Heidegger, Foucault eta besteak,
gero...

1933ko urtarrilaren 30an Hitler agintera iristean, Frankfurteko
Institutua itxi zuen polizia naziak “Estatuaren kontrako joerengatik”.
M. Horkheimerrek, frankfurtiarren gidari eta sustatzaile nagusiak, er-
bestera aldegin beharra izan zuen. Urtebete igaro zuen Geneban eta
Parisen hurrenez hurren, eta 1934ko udaberrian Amerikara joan zen
bere emaztearekin batera. Baina 1941ak markatzen du benetako
etena (“Inoiz Frankfurteko Eskolarik izan bada, ez zen Frankfurten
izan, New Yorken baizik hogeita hamarreko urteetan”, dio Habermasek).
Urte horretako apirilean New York utzi eta Kaliforniara aldatu zen
Horkheimer. Bizilekua aldatzea baino askoz gehiago izan zen, ordea.

Atzean geratu ziren Gizarte Ikerketarako Institutua eta bere lantaldea. Adornok bakarrik jarraitu zion, eta liburu bat idazteari ekin zioten biek elkarrekin, Adornok berak proposaturiko izena emango zuena: *Dialektik der Aufklärung (Ilustrazioaren dialektika)*, frankfurtiarren liburu enblematikoa (Trotta, Madrid, 1994). Orduan hasi zen pentsalari bien arteko lankidetzeta estua, gauza arraro samarra filosofiaren historian (gogoan izan Marx eta Engels).

Gerra sasoiko eta erbestealdi estatubatuarreko Horkheimerrek ordura arteko ibilbide filosofikoaren errebisio sakona egin zuen. Epealdi berri bati ekin zion bere pentsabideetan. Juduen aurkako lehen masakreak hasi zirenean, Adornok ikusarazi zion egiazko arazoa ez zela iraultza marxistaren porrota, baizik eta zibilizazioaren beraren deskalabroa. Basakeria naziaren garaipenak, sozialismoaren galbideratzeak Stalinen agintepean, kultura kapitalistaren integrazio ahalmen harrigarriak AEBko gizarte aurreratuan... norabidez aldarazi zituzten Horkheimer eta Adorno. Frankfurteko Eskolak, Kantek zabalduzako tradizio ilustratuaren ildotik, arrazoi unibertsal eta kritikoaren ahaltsun emantzipatzailea berreskuratu nahi izan zuen. Baina mende honetako tragediek eta, bereziki, giza irrazionaltasunaren paradigma den Auschwitzek hasierako asmotik urrunarazi zituzten. Arrazoiak ez du mundu ilustratu eta librea ekarri, ezin sinetsizko barbareria baizik ("erabat argiztaturiko lurra alde guztietan garaitzen duten zoritxarren zeinupean dirdiratzten du").

Langileria integratu egin da sistema kapitalistan, eta herrialde komunistetan sozialismoa manipulazio tresna bilakatu da. "Gizarte honetan, idatzi zuen Horkheimerrek, proletargoaren egoerak ere ez du ezagutza zuzena bermatzen." Arrazoiaren garaipena, hortaz, ez da gauza segurua. Ez dira, beraz, ekonomia politiko burgesa kritikatzeko garaiak, ezpada gizarte industrializatuari –liberalari zein sozialistari– eusten dion arrazionalitate mota aztertzeko unea. 1947an argitara emandako *Ilustrazioaren Dialektika*-k garbiro adierazten du norabide aldaketa hori. Urte horretan bertan agertzen da *Eclipse of Reason (Arrazoiaren ilunaldia)*, 1944an Horkheimerrek Columbiako Unibertsitatean egindako hitzaldi sortan oinarritutako liburua, eta Alemanian *Zur Kritik der instrumentellen Vernunft (Arrazoi instrumentalaren kritikaz)* izenburu adierazgarriaz 1957an kaleratu zena.

Proiektu ilustratuaren krisiaren gaiak Adorno/Horkheimer bikoitearen obra klasiko honetan dauka bere lehen formulazio garrantzi-

tsua. *Ilustrazioaren Dialektika*-ren tesi nagusia oso argia da: ilustrazio desmitifikatzaile eta kritiko-arrazionala (modernizazio prozesuaren egiazko gida-haria) mitologia berri batean mudatu da. Nahitaez bere autosuntsiketara doan arrazoi ilustratuaren dinamika adierazten du tesi honek. Arrazoiak, gizakiarentzat askabide izan beharrean, basakeria mota berri baterantz bultzatu ditu gizon-emakumeak modernitatean zehar. Indar eraikitzaile eta emantzipatzaile izatetik (bere sorburu ilustratuan uste zenez) birrinketa indar itsu izatera pasatu da arrazoa. Gizakien emantzipazioa gauzatu ordez, kontrakoa eragin du ilustrazioak, halako logika makur bati jarraiki. Arrazoi teknokratiko, zientifiko eta instrumentala mundu "ilustratu modernoaren" jaun eta jabe bilakatu da, hartara.

Ilustrazioaren Dialektika liburu aparta bezain bitxia da batera. Aparta, bai bere edukiarengatik bai bere literatur espresioarengatik; bitxia, aurreko mendeko bigarren zatiko historia politiko eta kulturean izan duen garrantzia edo eragina alderantzizko proportzioan baitago bere irakurleen kopuruarekin (filosofiazko maisulan hau ez da *Klasikoak* bilduman sartua izan, tamalez). Lehenbizikoz, 1944an kaleratu zen *Philosophische Fragmente (Zati filosofikoak)* izenpean, argitalpen fotokopiatuan, eta hiru urte beranduago argia ikusi zuen Amsterdamen liburu gisa, *Dialektik der Aufklärung: Philosophische Fragmente* izenez. 1969 arte ez zen Alemanian birrargitaratu, eta, nahiz eta Estatu Batuetan idatzia izan, 1972 arte ez zen haren ingelesezko itzulpenik egin (frantses itzulpenak *La dialéctique de la raison* du izena). Ordudanik, modernitateari buruzko eztabaida dela medio, azken urteotako filosofia testurik lehergarrietakoa bihurtu da. 70ko hamarkadaz gero, eite kontserbadoreko zein posmodernoko joera bat baino gehiagoren inspirazio iturri ere bai.

Idazlan horretan, *Aufklärung* hitzak ez du Argien Mendea bakarrik adierazten, baizik eta, zentzu zabalago batean, antzinako Greziatik hasi eta gaur arte, mendebaldeko bizitza sozial eta kulturala itxuratu duen arrazionaltasun era. Autoreek proposatzen digutena, bada, "arrazoiaren historia" da argi eta garbi, Platonengandik Auschwitzera. Edo, zehazkiago esanda, kondaira horren zenbait atal edo fragmentu (oneski "Zati filosofikoak" azpтитulua daraman obra hau ez baitago sistematikoki burutua ez osoki amaitua). Dirudenez, liburuaren zati nagusia Adornoren emazte eta lankide zen Gretelek, Santa Monican,

bere senarraren eta Horkheimerren arteko eztabaidetatik bildutako oharrek osatzen dute.

Ilustrazioaren Dialektika-ren jatorrian, Teoria Kritikoaren abiaburuan bezalaxe, Horkheimer eta Adornoren esperientzia historiko urragarri eta dramatikoa dago. Beraiek hain gordinki bizi izandako errealtate bortitza islatzen dute bertan. Lehen unetik, funtsezko auziaren aurrez aurre jartzen dute irakurlea: "ea zergatik gizateriak egoera zinez gizatiar batean sartu beharrean, basakeria mota berri batean bukatu zuen". Historiaren bidea askatasunaren erreinura ez baino kontrako norabidean doala ikusten dute ezintasunez beterik: "Ilustrazioak, aurrerabide etengabeko pentsamenduaren zentzurik zabaleanean, gizon-emakumeei beldurra kendu eta haiek nagusi bilakaraztea izan du helburu betidanik. Baina erabat argiztaturiko lurrak garaipe-nezko zoritxar baten zeinupean dirdirutzen du" (*Ilustrazioaren dialektika*, op.cit., 59 or.). Ilustrazioa bera da arazoa, hortaz.

Horkheimer eta Adornok diotenez, basakeria sartu da arrazoiaren izenean. Izpiritu argiztatuek amestu zuten gizarte libreago, zuzenago, arrazionalago eta gizatiarragoaren orde, mitoa eta superstizioa gailendu dira. Nola liteke zientzia eta teknikaren bidez gizakiak naturaren eta opresio politikoaren menpetik askatu uste zituen zibilizazio horrek berak nazismoari, bizitzaren merkantilizazioari, despotismo stalinistari eta naturaren suntsipenari bide eman izana? Alegia: emantzipaziozko promes ilustratuaren orde, zergatik amildu gara basakeriazko aldi berri batean? Zergatik bilakatu da aurrerabidea atzerabide? Liburuaren izenak adierazten duen bezala, dialektikazko harreman hori azaldu nahi dute egileek, errealtate gordinaren berri emango duen historia kontzeptu berria landuz.

Hona hemen Ilustrazioaren aporia: gizartearen askatasuna bereiztezina da pentsamendu ilustratutik eta, hala ere, pentsamendu horrek berorrek bere barruan darama errefikazioaren, burokratismoaren, totalitarismoaren eta alienazioaren ernamuina. Izpiritu ilustratuak bat etorrarazi nahi zituen arrazionaltasuna eta aurrerabide historikoa, garapen zientifikoa eta giza askatasuna. Baina tentsio utopiko horrek berehala erakutsi zuen bere aurpegi totalitarioa.

Franfurtiarrek uste dute egiaztapen printzipiotzat harturiko praxiak nabarmen gezurtatu duela ordura arteko beraien teoria. Eta Ilustrazioaren autosuntsipen edo "atzerakada" ilun horren arrazoiak aztertzeari ekiten diote. Konturatzen dira basakeria ez dela faxismoa-

ren emaitza soilik, baizik eta arrazoiaren jarduerari berez dagokion zerbait dela mendebaleko giza historian: ilustratu eta argitzea menperatu eta lotzea da. Basakeriaren esperientziak Ilustrazioaren baitan datzan paradoxa ikusarazten die, tesi bikoitzean laburbiltzen dutena: "Mitoa jada Ilustrazioa da; Ilustrazioa atzera mitoan erortzen da". *Ilustrazioaren Dialektika*-ren tesi nagusi hori, gainerako guztien "oinarri teorikotzat" daukatena, liburuko saio nagusia den lehen zatian ("Ilustrazioaren kontzeptua" izenekoan) azaltzen dute.

Nolatan bilakatu da arrazoa desarrazoi? Galdera horri erantzuten diote egileek esanez arrazoa eta bere "bestea" –mitoa– elkarrekiko kontrajarri eta bateraezin izan beharrean, betidanik lotura dialektiko estuak izan dituen bikotea dela. Biak bata bestearen etsai izan beharrean, sabelkide eta bidelagun direla. Ezen eta, mitotik askatzean sortutako arrazoi horrek berorrek –garai hartako epika homerikoaren analisiak erakusten duenez-, mito bihurtu beharra izan baitu jarraian, hura hobeto menperatu ahal izateko.

Anbiguotasunez blaituriko "mito arrazional" horien artean ageri da, nabarmen ageri ere, zientzia eta teknikaren ahalguztiduntasunarekiko sinesmen modernoak. Aurrerapenaren izaera mugagabearekiko sinesmen horrek bultzatu ditu gizakiak, Errenazimentuaz gero, natura menperatzera eta munduaren jaun eta jabe bihurtzera. Baina horrela iritsitako garaipenak berekin darama, ordainetan, alienazioaren harra.

Greziar leienda ezagunaren arabera, sirenen irlatik pasatzen ziren nabigatzaileek ez zuten beraien menturak kontatzeko zortirik izaten. Olatuetatik sortzen ziren kanta misterioetsuek erakarrita, itsasora jauzi eta hil egiten ziren. Ulisesek, ordea, trantze hori gainditzea lortu zuen estratagema burutsu bati esker. Bere marinelei masta bati lotu zezatela agindu ondoren, belarriak argizariz estalita arraunean egitera behartu zituen. Hartara, bizia galtzeke begiztatu hal izan zuen ikuskizun miresgarri hura.

Frankfurteko Eskolako gurasoentzat, gure mendebaldeko kulturaren aurrerabidea sinbolizatzen du gertaldi horrek. Eskulanaren eta arte gozamenaren etena adierazten du. Ulises gizaki modernoaren paradigma da. Arrazoiaren maltzurkeriak naturaren indar ilunak garaitu ditzake, baina, horretarako, desiraren berezkotasuna erreprimitu beharra dauka. Horra hor frankfurtiarren tesi ezaguna: zibilizazio industrial eta teknologikoak objektuen jabetza eskaintzen digu sub-

jektuen alienazioaren truke. Arrazoa une berean emantzipazioa eta morrontza da, liberazioa eta tirania, askatasuna eta zapalkuntza.

Industri munduari dagokion arrazionaltasun teknikoa da gure garaiaren ezaugarri berezia. Berori da mendebalean mendez mende itxuratu eta nagusitu den arrazionalitate mota. "Gaurko gazteentzat zientzia bakarrik da egiazkoa, egiazkotasuna zehaztasunarekin nahasten baitute eta, ondorioz, uste dute arrazoi molde bakarra, eta gainerako guztiak alboratzen dituen, nik instrumentala deitzen dudana dela", esango du Horkheimerrek 1969an. Zientziazko aurrerapenak ekarri dion bizimodu bereziak tankera berri bat ezarri dio orainaldiko gizakiari, "gizaki dimentsiobakar" bihurtu du (H. Marcuse). Iduri luke ez duela irabazia eta atsegina beste jomugarik. Zibilizazio teknologikoan, hartara, ez dago modurik helburu eta baloreei buruz arrazionalki hitz egiteko.

Produktibitate zientifiko teknikoaren funtzionaltasunak eta burokrazia administratiboaren jardunbideak taxuturiko mundu honetan ez da harritzekoa pragmatismoa nagusi izatea. Ikusmolde zientifiko-teknikoak pragmatiko bihurtu ditu gizakiak. Klase borroka ez baina gizarte industrialak bera da arazo orain. Gizarte industrialaren berezko ideologia den pragmatismoa kritikatu dute Horkheimer eta Adornok, praxiak lehentasuna duela dioen tesi marxista nolabait gaudituz. *Arrazoi instrumentalaren* kritikari ekingo diote: "gaur egungo kultura industrialak oinarritzat daukan arrazionalitate kontzeptua ikertzea da helburua hemen."

"Onuragarria den guztia arrazionala da", horixe da mundu ikuspegi industrialistaren oinarrian dagoen pragmatismoaren tesi orokorra. Arrazoi instrumentala –Horkheimerrek "arrazoi subjektiboa" ere deitu zuena– helburu jakin batzuk lortzera bideraturiko bitartekoen erabilera zehatza da. Weberrek "helburuen arabeko arrazionalitatea" zeritzon mendebaldeko historian nagusitu den arrazoi mota horri. Zerbaiteko "egokia", probetxuzkoa, baliagarria izatean dago gako; xede batekiko efikaziak, onurak, etekinak du lehentasuna. Arrazoa, beraz, "arrazoi instrumental" bihurtu da. Teknikan, ekonomian eta estatu burokrasian ageri dira bereziki mendebaldeko *logos* tekniko-instrumentalaren agerpenik berezkoenak.

"Arrazoiaren gaitza –zioen Horkheimerrek Columbia Universityko hitzaldian– haren jatorrian bertan dago, natura menperatzeko gizakiaren grinan." Hau da, ilustrazioa domeinuaren zeinupean sortu da.

Haren helburua, hasieratik beretik, "gizon-emakumeei beldurra kendu eta nagusi bihurtaraztea" izan da. Ilustrazioak mitoak deuseztu eta zientziaren jakintza aupatzen du. Ilustrazio prozesuan ezagutza botere bilakatzen da, natura gizakiaren menpeko bihurtzen du, aztergai eta domeinugai huts. Arrazoiaren garaipenak, hartara, totalitarismora darabira. Arrazoa, giza naturaren demeinu tresna den heinean, boterearen morroi bihurtzen da, eta uko egiten dio bere indar kritikoari. "Ilustrazioaren dialektikak" erakusten digu nola burujabetza menpekotasun bihur daitekeen, emantzipazioa morrontza, arrazionaltasuna arrazoigabezia. Nagusi ustekoa, hortaz, bere eldarnio menpe-ratzailearen gatibu bihurtzen da. Horra hor "Ilustrazioaren dialektika".

Zientzia eta teknika salatu zituen azken Heideggerrek, gizakia eta mundua "aurrez aurre" ezarri dituelako. Era horretan, boterearen trenza aukera-aukerakoa bihurtu da arrazoi zientifiko-teknikoa. Salaketa horretan bat datoz Heidegger eta lehen frankfurtiarrak: arrazoi ilustratu askatzaileak arrazoi teknifikatu zapaltzailea ekarri du berekin. Hau da, arazoa berdin dominazioa eta suntsiketa. Zientzia eta teknika -arrazoi instrumentalaren sortzaileak- berenez dira dominazio lana-besak. Arrazionaltasunaren azpian, hortaz, zerbait iluna ezkututzen da: izua, gorrotoa, bidegabekeria eta heriotza. Horkheimer eta Adorno Heideggerren arerio gogorak izan baziren ere, elkarren antz harri-garria dute arrazionalitate modernoaz mintzo direnean.

"Arrazoiaren gaitz" hori, Ilustrazioaren domeinu grina hori, "zibilizazio europar" guztiaren ibilbidea erabaki duena, presente dago jada -tesi honen arabera- mitoan bertan. Mitoa Ilustraziogintzaren aldiune bat da, abiagunea eta abiaburua, hobeto esanda. Mitoetan jadanik nabari da dominazio nahia: mitoak, izan ere, "adierazi, izendatu, hastapenak kontatu" egin nahi ditu; "esplicatu", hortaz, kontrolatu eta menderatu, hitz batez. Mitotik mitologiara, narratibotik doktrinara, kontenplaziotik arrazionalizaziora pasatzean, logika diskurtsiboa eta kalkulua nagusitzen dira. Azkenean, "mitoa Ilustrazioan eta natura objektibitate hutsean urtzen dira". Prozesu askatzailea izan nahi zue-na, hasieratik zegoen kutsatua. Prozesu horren guztiaren biktima nagusia natura da -giza natura bera barne-. Gizaki ilustratuak natura azpiratu eta bere esanetara jarri du, ez askatu edo salbatu. Galdu egin du naturarekiko lotura abegikorra, bere mesedetan erabili, ustiatu eta botatzeko gauza bezala hartzen baitu. Teknika grinaz itsuturirik, irteerarik gabeko bidetan sartu gaitu arrazionalitate instrumentalak.

Arrazoi teknokratiko eta zientifikoak desarrazola eta basakeria eragin ditu, totalitarismo nazian eta estalinistan bukatzeraino. Hala, "arrazoiaren ilunaldiaz" hitz egitera iritsi zen Horkheimer.

Baina Ilustrazioak ez du aurpegi bakarra. Aurreko tesiak badu bigarren parte bat ere. Dominazioaren tankerapean abiatu zen Ilustrazioak menpean hartu du europar zibilizazio guztia, eta honek ezabatu egin ditu bai mitoa eta bai zentzia ere. "Zientzia modernoaren bidean -idazten dute Horkheimer eta Adornok- gizakiek uko egiten diote zentzuari". Ilustrazioa bera ere, hartara, bere berezko logika murriztailearen biktima da, eta mitologia bihurtzen da. Azkenean, natura errebelatu egiten da eta mendeku hartzen du, Ilustrazio prozesuan ahaztua eta zanpatua izan delako.

"Ilustrazioaren dialektika" aurkitu uste dute Horkheimer eta Adornok: mitoa Ilustrazio bihurtu da, eta alderantziz. Arrazoitasuna arrazoigabezia bilakatu da. Ilustrazioa hasieran adierazten zuenaren kontrakoa izatera igaro da: emantzipaziotik menperakuntzara. Mitoa eta Ilustrazioa prozesu bat beraren bi aurpegiak baino ez dira. Ilustrazioaren dialektika Ilustrazioaren autosuntsiketa da, lortu nahi den emantzipazioaren kontrakotasuna. Mundua mitoetatik askatzea zen bere eginkizuna, orain bera bihurtu da mito. Horra hor, laburbilduta, liburuaren muina eta "oinarri teorikoa": arrazoi eta dominazioa banezinak dira, txanponaren bi aldean antzera. Arrazoi, bada, autosuntsiketara kondenaturik dago.

3. Etorkizun itxaropentsua

Kritika hain da biribila eta zeharokoa, ukaziozko filosofia abstraktua bihurtzeko arriskua baitu. Hain erabatekoa da arrazoiaren auto-deskalifikazioa, bere burua ukatzea jotzen baitu. Arrazionalitate menbaldarraren historia guztia arrazoiaren gainbeheraren eta, denbora berean, mito bihurtzearen prozesua baino ez bada, kritikak bere indar utopikoa galtzen du. Irtenbiderik gabeko zuloan sartu ziren Horkheimer eta Adorno, hartara: arrazoimenak "bere burua suntsitzen badu", ezinezkoa da Ilustrazioaren ilustrazioa. Horrela, arrazoiaren kritika guztizkoaren "autorreferentzialtasunean" jausi ziren, Habermasek dioenez. Diagnostikoa ez zen erratua, azterketa tresneria zen desegokia, inola ere.

Alde batetik, bere kritikaren erradiltasunaz oso kontziente zen Horkheimer. Baina, bestetik, "ilustrazioaren ezaugarri liberatzaileez" ere ohartun zegoen. Ez zen itsua haren "seinale positiboekiko". Jakin bazekien arrazoimena ez dela berez eta osoki menperatzailea, suntsitzailea, baizik eta baduela bere muinean emantzipazio indarrrik ere. Bere kritikei darian eszeptizismo guztizkoa nabaria izanagatik, ez zuen zeharoko nihilismoan bukatu: intentzio ilustratuak iraun egin zuen berarengan. Horkheimer "ilustratu" bat zen, oroz gainetik. Ilustrazioaren oinordeko asegaitza. Bere ahalegin intelektualaren xedea –baita filosofia ororena ere, bere iritzian– "munduan arrazoa sarraztea" zen. Kanten tradizio ilustratuaren ildotik, arrazoimenaren "autogogoeta" eta "autokritika" proposatu zituen. Irrazionalismoak jota-ko garai ilun haietan ere, arrazoa salbatzen saiatu zen bere erara. Mendebaldeko *logos*-a gogotik kritikatu arren, arrazoiaren izenean egin zuen kritika gupidagabe hori. Halakoxea baitzen Horkheimer: optimismoa eta pesimismoa batera, Joxe Azurmendi "frankfurtiar" euskaldunak idatzi izan duen bezala.

Posmoderno goiztiarrak, Horkheimer eta Adorno ez ziren "arrazoiaren kontzeptu positibo" berria zirriborratzera heldu. Ez ziren gauza izan, agian. Horregatik da *Ilustrazioaren Dialektika* testu problematikoa eta arriskutsua: osagabea delako bere horretan. Horkheimerrek ez zuen liburuaren zabalkunderik egin nahi izan, harik eta jatorrizko testuan zenbait zuzenketa egin arte. Testuaren irakurketa ez-dialektikoaren beldur zen, inola ere. XX. mendean nekez aurki daiteke giza kondizioari buruzko diagnostiko pesimistagorik. *Ilustrazioaren Dialektika*-k, frankfurtiarren libururik ilunenak, garai modernoan funtsezko anbiguitasuna adierazten du: argiz eta itzalez beteta dago moder-nitatea. XX. mendeko gizateriak harriduraz bizi izan du Ilustrazioaren "dialektika": Auschwitz, Gulag, Hiroshima edota Chernobil dira horren adierazgarri. Ilustrazioa gauzatu egin daiteke, baina baita zapuztu ere. Arrazoi ilustratuaren aporia tragikoa edo irteerarik gabeko kalea azaldu nahi digu: abisu bat da, ez despedida.

Hortxe da mende akabera hau markatu duen eztabaida: egia ote da arrazoiaren amets ilustratua porrot burrundatsua izan dela? Zergatik bizi gara hain mundu nahasian, Kantek eta Ilustrazioko buruek iragarritakoaren aldean hain bestelakoan? "Arrazoi gozoaren" zabal-kundeak zergatik ez du mundu hoberik sortu? Eztabaida horretan gauza asko dago jokoan. Jokoan dago *arrazoiaren* nahiz *arrazionalita-*

tearen kontzeptua bera, horixe baita auziaren muin-muinean dagoena. Gure kulturaren identitatea –Europaren ideia– itxuratzen duten ilustrazioaren balloak daude jokoan, gizateriarentzat “interes gorenekoak” direnak, Kantek esatera: libertatea, justizia, solidaritatea. Balore horiei eustea –“Ilustrazioa salbatzea”– izan zen, hain zuzen ere, Horkheimer eta Adorno *Ilustrazioaren Dialektika* idaztera bultzatu zituen asmoa. Ez baitago, haien arabera, ilustrazioa salbatzeko beste modurik, haren “dialektikaz” kontzientzia hartuz ez bada, hots, ilustrazioa bera ilustratuz ez bada. Aitzitik, ilustrazioak bere dialektika ahazten badu, “ez badu bere gain hartzen bere une suntsitzailearen hausnarketa, beraren kondena sinatzen du”, 1944 eta 1947ko hitzaurrean ohartarazten duten bezala. Ilustrazioaren kritikak, denik eta erradikalenak ere, ez baitu haren ukaziora jo behar, hura gauzatzera baizik.

J.M. Mardones bilbotarrak xuxen ohartu duen bezala, Horkheimer eta Adornoren kritika mendebaldeko arrazoiari ez da bukatzen, eta ez du bukatu behar, nihilismoan: “Egia da Horkheimer eta Adornok –idazten du pentsalari bilbotarrak– eszeptizismo izugarriaz bukatzen dutela euren analisia. Ez dira irteera posibilitateak ikusten... Hala ere, iraun egiten du asmo eta xede ilustratuak: Ilustrazioaren ilustrazioa da kontua, beraren biolentzia menperatzailetik arrazoa eta subjektua askatzeko”. Ilustrazioak ez bestek senda baititzake Ilustrazioak berak eragindako zauriak.

XX. mendeko pentsamenduaren alorrean obrarik sintomatikoenetarikoa den liburu “estrainio” hau “*Tractatus*” witggensteiniarra bezain handia eta hura bezain faltsua” dela dio Gerard Vilar filosofo katalanak. Frankfurteko Eskolaren ondorengorik puntakoena den Jürgen Habermasek ohartarazten duenez, *Ilustrazioaren Dialektika*-ren tesia nagusia –ilustrazilogintza oro gaitzak jota dagoela eta mitoaren kateamendura itzularazten gaituela– ahiturik dagoen kontzientziaren filosofian oinarritzen da. Habermasen esanetan, tesi hori “Nietzscheke planteaturiko nihilismoaren diagnostikoa bezain arriskutsua da, (Adorno eta Horkheimer) jabetun ziren arrisku honetaz eta, lehen begiratuan dirudienaren kontra, euren kultur kritika oinarritzeko ahalegin jatorra egin zuten, (baina) hau egitean, beraien ahaleginaren txalogarritasuna kolokan jartzen duten abstrakzio eta sinplekeriak sartu zituzten.” Ukazioaren praxia da –idatziko zuen geroago Habermasek– teoria nekazekin baten espiritutik geratzen den guztia.

Basakeria modernoa, faxismoa, XX. mendeko totalitarismoak, gerrateak, hondamen ekologikoa, etab. produkzio sistema modernoaren bizi-baldintzak dira, birrinketa eta heriotz mehatxu etengabeak. Frankfurtiarren teoria kritikoaentzat, horrek guztiak ilustrazioaren frakasua besterik ez du adierazten. Habermasen arabera, ordea, ilustrazioaren osagai positiboak ahaztu eta alde iluna bakarrik nabarmentzean, *Ilustrazioaren Dialektika*-k modernitatearen deskribapen aldebakarrekoa egiten du. Ez dago ez zientzia, ez teknika ez arrazoi instrumentala zer deabruturik, ezinbesteko gizarte osagaiak baitira. Arazo guztien irtenbidea zientzian dagoela uste dutenen beateria teknologikoa bezain inozoa da zoritxar guztien erantzukizuna hari egozten diotenen teknofobia. Zientzia "askapen tresna" izan baitaiteke.

Horregatik, ezosoa eta sinpleegia iruditzen zaio Habermasi lehen frankfurtiarren diagnostiko hitsa. Arrazionalitatea domeinu grina hutsarekin nahasten duen historiaren ikuspegi tragiko horrek "ez baitio justizia egiten modernitate kulturalaren eduki arrazionalari" (zientzia, zuzenbidea eta moralaren oinarri unibertsalistak, demokrazia politikoa...): "XVIII. mendeko idealak, hots, Iraultza Frantseseko idealak deseraiki beharrean, gaur modan dagoen bezala, haiek gauzatzen saiatu beharko genuke, jabetun egonik, hori bai, ilustrazioari berezkoa zaiola dialektika bat, bere arriskuak dakartzana, dudarik gabe".

Teoria Kritikoa negatibismoaren *impasse*-tik ateratzen saiatu da Habermas "arrazoi komunikatiboaren" paradigma berriaren bitartez. Beraren ustez, hiru dira Teoria Kritiko klasikoaren hutsune edo ga-beziak. Oinarri normatiborik eza da bat. Habermasek oinarri berrien gain berreraiki nahi du ilustrazioaren arrazionalismoa. Weberrek ez bezala, *arrazionaltasun praktikoan* sinesten du: arazo praktikoak, balore gatatzak ere arrazionalki konpon daitezke, hizkuntz biraketari esker, gizartean ageri diren interes ezberdinen eztabaida publikoa lehen mailan jarriz. Arrazoi dialogikoak bakarrik aurre egin diezaioke arrazoi instrumentalaren nagusikeriari.

Filosofiaren kontzeptua eta zientziekiko harremana da Teoria Kritiko "zaharraren" bigarren hutsunea. Institutuaren hastapenetan zientziekiko harremanak oso hestuak izan ziren, baina historiaren filosofia negatibistak kutsatuko ditu gero. Ilustrazioaren dialektikan oinarritutako frankfurtiar epealdian zientziekiko elkarriketa bazterrera

utzi eta bihurrera espekulatiboari ekin zioten. Habermasen Ekintza komunikatiboaren teoriak, ostera, gizarte teoriaren oinarri normatiboak hornituko ditu, modernitatearen patologiak desmozorrotzen lagunduko dutenak.

Habermasek ongi ikasi du Adornoren dialektika negatiboaren lekioa: teoriak, teoria hutsa baino gehixeago izan nahi badu, "teoria soziologiko" bihurtu beharra du; hots, teoriak, negatibotasun hutsean urtu nahi ez badu, bere kritika propioaren oinarriak berreraiki behar ditu. Nola oinarritu gizartearen teoria kritikoa bat gaur egun? Lehen frankfurtiarrak ez ziren oinarritzapen normatibo hori finkatzeko gauza izan. Beharrezkoa zen paradigma aldaketa, "Teoria Kritikoaren hizkuntz biraketaren" eskutik burutuko zena. Horkheimerren jatorrizko asmoa beritu eta jarraitu nahiko du, beraz, Habermasek, Teoria Kritiko tradizionalaren alde ahulak bere teoria komunikatiboaren bidez zuzenduz. Bere langintza guztia Adorno eta Horkheimerrek euren *Ilustrazioaren dialektika*-n ateratako ondorioen zuzenketa izango da.

Eta Zuzenbidezko Estatu demokratikoaren gutxiespena, hirugarrenik. Teoria politikoaren mailan frankfurtiar zaharrek inoiz ez zuten demokrazia serioa hartu. Ez zieten daukaten balioa aitortu demokrazia burgesaren funtsezko erakunde juridiko nahiz politikoei. Zuzenbidearen eta moralaren oinarri unibertsalistak alde batera laga zituzten. Itsuak izan ziren, nonbait, 1948ko Giza Eskubideen Aldarrikapen Unibertsalaren garrantziarekiko. Ez ziren ohartu Estatu burgeseko erakundeetan barnetatuta daudela gizarte sozialistan ere gorde eta mantentzea merezi duten tradizio liberaleko ideiarik hoberenak.

Bi mendeotako eskarmentuaren ondoren, ez dirudi arrazoi teorikoa –zientzia– eta arrazoi praktikoa –moral– batera doazenik. Moralaren alorrean ez bide da teknologiarenean adinako gailurretara iritsi. Kantek berak ere ohartu zuen: "arteak eta zientziak kultuak egin gaituzte maila altuan [...], baina oraindik ere asko falta zaigu geure buruak moralizatutzat emateko." Ez bide dago hain argi arrazoizkotasunaren erabileratik ongitasuna eta zoriona datozenik. Arrazoiak susmagarri eta arriskutsu bihurtu da, ondorio miresgarriak ez ezik, deitoragarriak ere eragin baititu. Horregatik, Nietzschek heriotzarekin estreinatutako XX. mendean bizi izan ditu unerik zailenak letra handizko Arrazoi distiratsu eta ahalguztidunak. Eta bada, azken aldiotan, arrazoiari adio esan eta lur eman dionik ere.

Bakea kontzeptu filosofiko funtsezkotzat hartu zuen lehen filoso-

foa izan zen Kant. Berea da gai honetaz egundaino idatzi den trataturik garrantzizkoena: *Zum ewigen Frieden (Betirako bakea)*. Herrialdeak oro "herrien federazio batean" elkartu beharko luketela adierazi zuen Kantek bertan, bakerako baldintza orokorrez mintzo zelarik. Berak zioen "Estatu librean federalismoaren" bidez bakarrik izango zela posible bake iraunkorra (ezen ez "kanposantuko bakea", testuaren hasieran ohartarazi zuenez). Uste zuen Nazioarteko Zuzenbideak ez bestek bideratu eta gauzatuko zuela bake iraunkorra, giza eskubideen errekonozimendu politikan oinarrituz. Mende eta erdi geroago, Nazio Batuen Erakundea sortu zen II. Mundu Gerraren amaieran. Hargatik esan daiteke Kant dela NBEren ideiaaren aurrelari eta aitabixia. Baliteke Kanten mundu kosmopolita hura –gizateriaren integrazio unibertuala amets bat besterik ez izatea gaur gaurkoz. Berak ere bazekien helmuga urrun zegoela. Betirako bakea? "Betebehar bat da eta aldi berean esperantza bat." Ez da bistatzen horizontean baina, arrazoiz hitz eginez gero, ezinbesteko utopia da. Ameskeria ez baizik arrazoiaren ideia erregulatzaila.

Ezer ez dago erabakita aurrez. Historia, ustekabearen eta kontingentziaren erreinua, ez dago fatalismoz egina. Tragedia batzuk sahiestu egin zitezkeen, gizakiak beste era batera aritu izan balira. Bestelakoa izango zen mundua. Arriskuak egon badaude, baina azken finean zuzenbideak (giza eskubideen kontzientzia hartzeak) zirriborrotzen du Historiaren aurrerabidea. Zoritxarrez, ezer ez dago ziurtaturik. Baliteke berriro ere garai nahasiak etortzea. Eta orduan are beharrezkoagoa izango da "zuzenbidearen eta bakearen ordena kosmopolita" bermatuko duen Nazio Elkarte (Kant).

XX. mendean tragedia izugarriak gertatu dira, eta ikaragarrikeria horien errudun dira mutur bateko zein besteko ideologia totalitarioak. Orain, XXI. mendearen atarian, aurreko mendeko errakuntzak ez errepikatzea da guztion erronka nagusia. Eta giza arrazoa indar zanpatzaila baino ez dela esateak ezer gutxi lagunduko digu egin-behar horretan. Arrazoimena, Kantentzat, gizaki guztien ondasun komuna zen, beraien gizatasun eta duintasunetik bereiztezina. Gizakiak beti *helburu* gisa hartzea eskatzen du arrazoimen praktikoak. Kantentzat pentsaezina zena gertatu da, ordea, Auschwitz, Gulagen eta Hiroshimaren mendean.

Egia da "garapen kulturalaren bere barrutiko azterketak modernitatearen proiektuaz dudatu eta etsitzeko motiborik ematen duela."

Aitortu beharra dago XX. mendeak ganorarik gabeko optimismo txorro guztiez erantzi gaituela. Gaur egungo ezaugarria da dogmatismo guztiekiko, are zientziarekiko errezelua. Arrazoiaren krisiak eszeptikoago bihurtu gaitu, ezinbestean. Alabaina, gertatuak gertatu, optimismo ilustratuak ez du zertan pesimismo erromantiko bilakatu behar. Arrazionalizazio modernoaren alde negatiboak salatzeak ez du modernitatea alboratu behar denik esan nahi. Ilustrazioaren argi eta itzalen artean, oraindik ere Kantek zabaldutako bidetik –zientziaren, moralaren eta artearen kritikarenetik– ibili baikabiltza (mundua Kant-en eran begiratuz gero, nekez huts egingo dugu).

J. Muguerzak seinatu duen bezala, *Ilustrazioaren dialektika*-z gero, arrazoia "letra xehez idatz daiteke" soil-soilki. Arrazoimenak gure helduleku eta euskarri bakarra izaten jarraitzen du, baina bere ezinbesteko ahulezia eta mugapenez ohartu gara derrigorrez: "dagoeneko ez da posible modernoak izatea, ezta arrazionalistak ere, perplexutasun puska batekin ez bada" (*Perplexutasunetik*, FCE, Mexico-Madrid, 1990; 37 or.). Horrela, azken ehun urteotan, gizakiak ikasi du inozoki ez sinesten ez progresoaren ideian ez zientziaren mirarrietan; barneratu du bizitzak ez duela erabateko azalpen kontzentzagarriarik eta absurdua nahiz horrorea bizitza indibidual eta kolektiboaren osagai direla; badaki jende-oldeen irrazionalismoak eta tentazio totalitarioek gizarte garaikidearen barne-muinetan hartu ohi dutela arnasa.

Aitortu beharra dago, beraz, arrazoia deitzen dugunaren berezko *ezpurutasuna*: haren txertakuntza kulturean eta gizartean, haren gurtzadura boterearekin eta interesarekin, haren kategorია eta irizpideen aldakortasun historikoa, haren eramaileen izaera gorpuztun, sensual eta praktikoki konprometitua, haren lotura horizonte, tradizio eta kontingentzia historikoekin. Arrazoia, izan ere, kontestu soziokulturelei loturik baitago, hizkuntzari eta ekintzari atxikia nahitaez. Gaur badakigu giza arrazoia kulturalki bitartekotua eta praktika sozialetan haragitua dagoela.

Arrazoiaren kontzepzio kritiko (Kant), falibilista (Popper), dialogiko (Habermas), erreflexiboa (Rawls) eta plurala (Putnam) hautatu eta geure egin beharrean gaude, joan den mendeko erroreak eta horroreak saihestu eta errepika ez daitezzen nahi badugu. Guztiok bat etor gintezke, agian, Habermasek bere azken izkribuetan defenditu izan duen "arrazoiaren kontzeptu eszeptiko eta posmetafisiko, ezen ez

derrotistarekin." Hau da, arrazoiaren kontzepzio normatibo eta unibertsalistari uko egin gabe. Erronka berrien aurrean, filosofiak ez du bere "esanahi kosmopolita" (Kant) ahaztu behar. Gizateriaren galdera funtsezkoer erantzun beharra dauka: zer jakin dezakegu?, zer egin behar dugu?, zer itxaron dezakegu?

Nor ausartuko litzateke esatera zer ekarriko digun biharko munduak? Etorkizuna ziurgabetasunez beteta datorkigu. Ez dakigu zer gertatuko den, baina espero izatekoa da hasi den mendea ez dela bukatu dena bezain basa izango, hainbeste sufrimentu alferrikako eta bidegabeko sortu duten gerrak desagertu egingo direla, ez gaituztela nazismoa bezalako ideologia suizidek arrastatuko, mendeko hondamendietatik hutsegite beretan ez erortzen ikasiko dugula, gizakien askatasuna eta duintasuna defenditzeko gai izango garela, ideologia totalitarioei bete-betean uko egingo diegula, gatazkak arrazoibidez gainditzeko gauza izango garela, elkartasuna eta elkarrenganako errespetua oinarritzat izango dituen gizarte ñabarra ongi antolatzen saiatuko garela, komunitate gutxituen kulturari begirunea izango zaiola, bakoitza aske izango dela norbere hizkuntza, doktrina morala zein erlijioa librokori praktikatzeko eta, hartara, demokrazia, gizalegea eta bizikidetasuna mundu osoan sustatu eta hedatuko direla. Hots, uste izatekoa da, oztopo guztien gaitetik, arrazoiaren interesak eta gizateriaren interesak –egjaren bilaketa, justiziaren gauzapena– bat egingo dutela, Kanten moduan esateko.